

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

DOI 10.26565/2227-6521-2024-52-01

УДК 316:42

СОЦІАЛЬНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Бакіров Віль Савбанович – доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 61022, Харків, майдан Свободи, 4, e-mail: bakirov.vil@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5110-3403>

У статті здійснюється соціологічний аналіз феномену соціальної турбулентності як ключової ознаки сучасної епохи глобальної нестабільності, невизначеності та прискорених змін. Визначаються такі ключові фактори наукової уваги до явища соціальної турбулентності, як її тотальний та перманентний характер, глибина і масштаб деструктивних впливів та проникнення у всі рівні суспільного життя. Акцентується на необхідності ідентифікації та класифікації різноманітних проявів та вимірів соціальної турбулентності в різних сферах суспільного життя; дослідження ендегенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) чинників, що спричиняють та посилюють турбулентні процеси; прогнозування та оцінки соціоекономічних, соціокультурних та соціопсихологічних наслідків турбулентності у короткостроковій та довгостроковій перспективах. Здійснюється аналіз наукових студій соціальної турбулентності, результати яких представлені у напрацюваннях таких знаних західних та вітчизняних дослідників, як Е. Тріст, У. Бек, Е. Гідденс, З. Бауман, М. Кастельс, І. Пригожин, І. Сенґрес, О. Кубальський, О. Панченко, В. Зубов, Л. Кривега та ін.. Зазначається, що метою статті є визначення основних чинників, які спричиняють і посилюють турбулентні процеси та їхні наслідки, а також обґрунтування наукової та практичної доцільності розробки інноваційних стратегій соціального реагування, управління ризиками й підвищення здатності інститутів, спільнот і окремих індивідів адаптуватися до умов перманентної турбулентності. Соціальна турбулентність розглядається не тільки як метафора, а як концептуальний інструмент дослідження кризових трансформацій соціальних структур (соціальних інститутів, соціальних груп, спільнот тощо), норм і колективних ідентичностей. Наголошується на тому, що у XXI столітті турбулентність набуває системного, перманентного та глобального характеру, перестаючи бути винятком і перетворюючись на фонову характеристику сучасності. Фокусується увага на аналізі глибинних причин, масштабів та наслідків соціальної турбулентності, акцентується на таких із них, як посилення глобалізаційних дисбалансів, зростання соціально-економічної нерівності, екологічні кризи, масові міграційні процеси, криза демократії, цифрова революція та інформаційна дезорієнтація. Пропонується авторське бачення соціальної турбулентності як амбівалентного процесу, що поєднує загрози й можливості, хаос і порядок, руйнацію і відновлення. Підкреслюється, що такий підхід до тлумачення соціальної турбулентності створює підґрунтя для міждисциплінарного діалогу та формування ефективних стратегій адаптації, необхідних для виживання та розвитку у світі постійних змін. Особлива увага приділяється українському контексту як простору екстремальної турбулентності, де формуються нові моделі соціальної стійкості.

Ключові слова: соціальна турбулентність, соціальна нестабільність, глобальні трансформації, нова сучасність, невизначеність, мережеве суспільство, антикрихість, інституційна адаптація, інформаційна перенасиченість, нові медіа, криза демократії, культурна фрагментація, криза ідентичності.

Для цитування: Бакіров В. С. Соціальна турбулентність у контексті глобальних трансформацій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2024. Випуск 52. С. 7-17. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-01>

How to Cite: Bakirov, V. (2024) 'Social Turbulence in the Context of Global Transformations'. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods. 52. pp. 7-17. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-01>

Постановка проблеми та актуальність статті. Сучасний етап суспільного розвитку дедалі виразніше характеризується безпрецедентною динамікою, хаотичністю та непередбачуваністю. Ми є свідками невинного потоку загрозливих викликів, кризових ситуацій, дестабілізуючих подій та процесів, які розхитують і руйнують усталені соціальні порядки на всіх рівнях – від глобального до індивідуального. Для осмислення цієї нової реальності все частіше використовується термін «соціальна турбулентність». Це поняття виявляється не лише яскравою метафорою, але й концептуально важливим інструментом для аналізу стрімких та важкопрогнозованих змін, що підривають звичний хід суспільного життя, деформують його традиційні інститути, структури та норми, генеруючи зони постійної невизначеності, напруженості та соціальних «завихрень».

Нагальна необхідність посиленої наукової уваги до феномену соціальної турбулентності зумовлена кількома ключовими факторами.

Тотальний та перманентний характер. Якщо раніше прояви соціальної турбулентності часто мали локальний, епізодичний характер, обмежуючись певними територіями чи часовими проміжками та сприймалися як тимчасові аномалії, то в XXI столітті ситуація докорінно змінилася. Наявні ознаки свідчать, що соціальна турбулентність трансформується у довготривалий, глобальний процес з невизначеними часовими межами, що пронизує весь соціальний простір. Вона перестає бути винятком і стає фоновою характеристикою сучасності, що вимагає принципово нових підходів до її вивчення та осмислення.

Глибина та масштаб деструктивних впливів. На глобальному рівні соціальна турбулентність провокує фундаментальні геополітичні трансформації, руйнуючи сформовану архітектуру міжнародних відносин. Яскравими індикаторами цього є девальвація міжнародного права, криза легітимності та ефективності міжнародних організацій, загострення міждержавних конфліктів та, як тривожний підсумок, – реанімація загрози ядерного апокаліпсису. До цього слід додати активізацію міжнародного тероризму, неконтрольовані міграційні потоки, зростання політичного радикалізму та екстремізму, а також почастищення кліматичних і техногенних катастроф. Сукупність цих чинників формує картину загальної нестабільності, нестійкості та глибокої невизначеності майбутнього.

Проникнення у всі рівні суспільного життя. Соціальна турбулентність не обмежується макрорівнем чи «верхніми поверхами» суспільства. Вона охоплює всі без винятку регіони та соціальні страти, проявляючись у падінні довіри громадян до суспільних та державних інститутів, ерозії соціальної солідарності, ціннісній дезорієнтації та аномії. На індивідуальному рівні це призводить до зростання психологічної напруги, поширення психічних розладів, тривожних станів та інших ментальних проблем, що суттєво погіршує якість життя людей та соціальний капітал суспільства в цілому.

Відтак, комплексне та глибоке вивчення соціальної турбулентності стає нагальною науковою потребою. Необхідним є всебічний соціологічний аналіз причин цього феномену, детальна характеристика його основних проявів та багатогранних наслідків. Особливої уваги потребують: ідентифікація та класифікація різноманітних проявів та вимірів соціальної турбулентності в різних сферах суспільного життя; дослідження ендогенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) чинників, що спричиняють та посилюють турбулентні процеси; прогнозування та оцінка соціоекономічних, соціокультурних та соціопсихологічних наслідків турбулентності у короткостроковій та довгостроковій перспективах.

Вирішення цих складних питань вимагає не лише активізації соціологічних досліджень, але й розгортання широких міждисциплінарних наукових програм, здатних інтегрувати епістемологічні можливості різних галузей знання. Соціологія з її фокусом на соціальних структурах, процесах та взаємодіях покликана відігравати ключову роль в інтеграції цих зусиль, пропонуючи цілісний погляд на динаміку сучасного соціального життя в умовах наростаючої турбулентності. Лише глибоке наукове розуміння цього феномену може стати підґрунтям для розробки адекватних стратегій адаптації та мінімізації його негативних наслідків для суспільства та особистості. Все зазначене вище й зумовлює *актуальність* даної статті.

Аналіз існуючих досліджень та публікацій. На феномен соціальної турбулентності було звернуто увагу вже в середині минулого століття. Першим це зробив відомий соціальний психолог Ерік Тріст. Досліджуючи організаційну поведінку, він назвав «соціальною турбулентністю» стан швидких і непередбачуваних змін, які дестабілізують усталені соціальні структури системи та інститути і роблять малоефективними традиційні моделі управління і механізми адаптації [30]. Е.Тріст підкреслював, що турбулентність може варіюватися за своїм ступенем і впливом. На найнижчому рівні – «помірна турбулентність», що включає відносно передбачувані зміни та зрушення, з якими системи можуть впоратися, пристосовуючи до них свої структури та процеси. Однак на вищих рівнях турбулентності зміни стають настільки непередбачуваними і швидкими, що системи стикаються з необхідністю розвитку нових форм управління та лідерства. Ідеї Е. Тріста є цінними тому, що підказують необхідність діагностики масштабів і рівня соціальної турбулентності, а головне, вимагають замислитись над тим, як змінювати ті структури і форми управління, які в сучасному світі перестають працювати.

Концепт «соціальна турбулентність» останнім часом все активніше використовується для підкреслення принципових особливостей нової соціальної реальності, яка заступає індустріальний і постіндустріальний соціальні порядки. Ульріх Бек у праці «*Risk Society: Towards a New Modernity*» сучасності» [12] розглядає соціальну турбулентність як наслідок, побічний продукт модернізаційних процесів, що створюють «виробничі ризики», тобто ризики, породжені самими інститутами сучасності. Ентоні Гідденс у працях «*The Consequences of Modernity*» [19] та «*Modernity and Self-Identity*» [20] наголошує на фундаментальній дезорієнтації, породженій глобалізацією та детрадиціоналізацією. Стабільність, що забезпечувалася звичаями й соціальними ролями, змінюється рефлексивною модерністю, в якій ускладнюється взаємодія агента та структури, індивід сам повинен виробити свою ідентичність і реагувати на ризики. Зигмунт Бауман у своїй праці «*Плинні часи. Життя в добу невпевності*» [1] описує стан постійної невизначеності, нестабільності інститутів та ідентичностей, який характерний для нової соціальної реальності. Мануель Кастельс (див.: [15],[16]) аналізує цифрові форми турбулентності: інформаційне перевантаження, когнітивну дезорієнтацію, втрату авторитету традиційних джерел. Він упроваджує поняття *information turbulence* для опису фрагментованих потоків даних, які руйнують спільний епістемологічний простір.

Значний внесок у розуміння природи і наслідків соціальної турбулентності зробили Ілля Пригожин та Ізабелла Сенгрес у своїй фундаментальній праці «Порядок із хаосу: новий діалог людини з природою» [26]. Вони запропонували інноваційний міждисциплінарний підхід до аналізу складних систем, зокрема соціальних. Суспільні зміни – це не передбачуваний лінійний прогрес, а випадковий процес із можливостями вибору. Спираючись на ідеї нелінійної термодинаміки та теорії дисипативних структур, вони трактують соціальну турбулентність не лише як загрозу руйнації, а як потенційну можливість перетворень. Соціальна нестабільність трактується як передумова інноваційного розвитку, а не як відхилення від норми. Цей підхід формує підґрунтя для нового бачення соціального часу, історичної відповідальності та етики у періоди кризових змін. Цей погляд певною мірою розвинений Нассімом Талебом, який вводить поняття «чорний лебідь» для позначення непередбачуваних подій з масштабними наслідками (див.: [6], [29]). При цьому він наголошує на необхідності пошуку шляхів адаптації до турбулентних станів і використання їх для подальшого розвитку.

Проблеми соціальної турбулентності в політичному вимірі розглянуті останнім часом у багатьох роботах (див., напр.: [9], [21]). Аналізу економічних чинників соціальної нестабільності присвячені відомі праці Джозефа Стігліца [25], Тома Пікетті [25]. Серед досліджень впливу технологічних проривів на дестабілізацію соціального життя варто згадати книгу Еріка Брінгольфсона та Ендрю Макафі [13]. Цікавий погляд на культурні зміни, їхній вплив на кризи ідентичностей і соціальну взаємодію знаходимо в роботі А. Аппадурі [11].

Надзвичайно важливими для розуміння перспектив подолання наслідків турбулентності є дослідження соціальної резильєнтності, які активно розвиваються в соціальних науках для аналізу здатності систем долати кризи [31]. Резильєнтність є надзвичайно актуальною для українського суспільства, яке під час російської агресії стало простором екстремальної соціальної турбулентності і демонструє неочікувано високий рівень соціальної стійкості [8].

Окремі важливі проблеми соціальної турбулентності привернули до себе увагу українських дослідників. О. Кубальський розглянув основні виклики турбулентного простору сучасної цивілізації (див.: [3], [22]). В роботах О. Панченко досліджені соціально-психологічні прояви турбулентності в системі державного управління (див.: [4], [5]). В.О. Зубов і Л. Д. Кривега досліджують соціальну турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини [2].

Мета статті у здійсненні комплексного соціологічного аналізу феномену соціальної турбулентності як ключової ознаки сучасної глобалізованої епохи; визначенні основних чинників, які спричиняють і посилюють турбулентні процеси та їхні наслідки; обґрунтуванні наукової та практичної доцільності розробки інноваційних стратегій соціального реагування, управління ризиками й підвищення здатності інститутів, спільнот і окремих індивідів адаптуватися до умов перманентної турбулентності.

Виклад основного матеріалу. Особливістю нинішньої соціальної турбулентності є те, що вона набуває тотального характеру. набуває ознаки довготривалого процесу, який поширюється на весь простір сучасного суспільного життя.

Що породжує соціальну турбулентність і поширює її в глобальних масштабах? Це питання є складним і малодослідженим перш за все тому, що таких породжуючих чинників багато і вони взаємодіють і переплетаются між собою у дуже невизначений спосіб. Зростаючу соціальну турбулентність все частіше розглядають як один із результатів глобалізації. Ще не так давно глобалізація сприймалась і віталась як шлях до прогресу і миру. Через трагічні події 11 вересня 2001 року цей імідж став переглядатися. Глобалізація не зробила світ більш спокійним і безпечним, а, навпаки, сприяла таким новим загрозам і ризикам, як глобальні терористичні мережі, жорстокі етнічні конфлікти і війни, занепади держав, розповсюдження зброї масового знищення і гостре геополітичне суперництво. До цього веде глобалізація економічного життя, яке

складається із рухливої сукупності взаємозалежних національних економік і потужних транснаціональних економічних утворень. Цей економічний конгломерат є вразливим перед локальними кризами, які, виникаючи в окремих регіонах, швидко мультиплікуються в глобальних масштабах. Соціальна нестабільність є також похідною від дисбалансів сучасної економіки, від масового перенесення виробничих потужностей і капіталів із розвинених країн в країни так званого Глобального Півдня. Це надало останнім сильний імпульс економічного розвитку, значно посилило їхні політичні амбіції і постколоніальний ресентимент. У свою чергу, це поставило під питання існуючі баланси міжнародної політичної і економічної нерівності і, відповідно, легітимність традиційних геополітичних структур. Одна з найгостріших причин соціальної турбулентності – це зростання економічної нерівності. Незважаючи на загальне економічне зростання, глобалізація призвела до нерівного розподілу багатства між країнами і соціальними групами. Великі корпорації і багаті країни отримують більшу частину прибутків, тоді як бідні верстви населення та менші розвинені держави залишаються на периферії економічного прогресу.

Нестабільність глобальної фінансової системи і неспроможність національних урядів контролювати глобальні економічні процеси, різкі коливання фінансових ринків і нерегульовані потоки капіталу позначаються на житті мільйонів людей і створюють постійний стан невизначеності та нестабільності.

Світова економіка в цілому переживає період уповільненого і нерівномірного розвитку, фінансові кризи, рецесії, інфляцію, зниження рівня життя. Це загострює соціальну нерівність, породжує почуття соціальної незахищеності, прекаризує великі групи людей, живить протестні настрої, стимулює міграційні процеси. Про них варто сказати окремо. Наразі у світі нараховується близько 195 млн. мігрантів, велика кількість яких є нелегальними. Люди переміщуються в інші країни у пошуках роботи, рятуючись від війн, насильства, тероризму, екологічних катаклізмів. З одного боку, мігранти роблять вагомий внесок в економіку і демографію. З іншого боку, різке зростання їхньої кількості викликає соціальну напруженість, зростання ксенофобії та посилення конфліктів та політичної поляризації.

Виникають серйозні проблеми на ринках праці. Автоматизація, цифровізація та інші технологічні інновації зумовлюють появу маси людей, які не здатні адаптуватися до нових технологій і стають зайвими в традиційних секторах економіки. Переміщення робочих місць у країни з дешевшою робочою силою масово скорочує робочі місця в економічно розвинених країнах. Зростає обсяг таких нестабільних форм зайнятості, як тимчасова і неповна зайнятість, робота за короткостроковими контрактами, що посилює почуття соціальної незахищеності у працівників.

Глобальні екологічні проблеми, зокрема кліматичні зміни, є ще одним важливим фактором соціальної турбулентності. Зміна клімату спричиняє екстремальні погодні явища, руйнує інфраструктуру і створює нові загрози для мільйонів людей. Підвищення рівня моря, посухи, лісові пожежі та інші катастрофи призводять до масових переміщень людей, економічних втрат і соціальної дезорганізації. Екологічні виклики також викликають конфлікти за ресурси – воду, землю, енергію. Це призводить до соціальної напруги як на місцевому, так і на глобальному рівні, що ще більше посилює турбулентність у світі.

Соціальна турбулентність багато в чому породжується ідеологічними трансформаціями, зокрема кризою ліберальної демократії. Наприкінці минулого століття, із поразкою у «холодній війні» Радянського Союзу і колапсом соціалістичного табору, з виникненням монополярного світу і домінуванням Сполучених Штатів Америки був оголошений початок епохи тріумфального поступу західної ліберальної демократії (Ф. Фукуяма [17] та Д. Л. Геддіс [18]). Проте подальший розвиток подій спростував цю тезу. Країни, що сповідують ліберальну демократію, все більше демонструють неспроможність ефективно відповідати на економічні, екологічні та інші виклики, забезпечувати права і свободи громадян, утримувати високий рівень життя. Зростає недовіра до демократичних політичних інститутів, політичних еліт, лідерів і партій. Це сприяє активізації популістських настроїв і рухів, деформації механізмів забезпечення політичного консенсусу між різними політичними групами і течіями, актуалізації політичних розколів і політичної поляризації. Дедалі більше ультраправих антидемократичних сил займають місця в парламентах і урядах.

Виклик ліберальній демократії кидають такі могутні авторитарні режими, як Китай і Росія, що використовують глобальне ослаблення для активного експорту свого антидемократичного впливу, розширюють міжнародне поле своїх політичних впливів, пропонують альтернативні моделі розвитку і вирішення соціальних проблем.

Вже ніхто не говорить про остаточну перемогу політичного лібералізму і «кінець історії», тому що фундаментальною прикметою сучасності є розкол глобального людства на демократичний і авторитарно-тоталітарний табори. Спостерігається консолідація країн, які сповідують антидемократичні і антиліберальні принципи, державоцентристську модель соціального устрою, в якій людина, індивід, особистість мають бути розчинені в тотальному цілому. Агресія авторитарно-тоталітарної Росії проти України є першим відкритим збройним проявом глобального протистояння демократій і автократій, силовою спробою підняти акції світового авторитаризму. Росія не наважилася би розв'язати цю війну, якби не відчувала себе часткою глобального авторитаризму і не бажала б відігравати в ньому роль лідера. І в цьому вона не помилилася, оскільки отримала і продовжує отримувати неприховану або приховану підтримку значної кількості

авторитарних режимів. Передусім на боці Росії знаходяться Білорусь, Іран, КНДР, Сирія, де існують одіозні авторитарні режими. Крім того, вона має співчутливе ставлення і симпатію країн «Глобального Півдня», про що свідчить XVI самміт БРІКС в Казані.

Ризики нового глобального протистояння синергетично доповнюються ризиками, породженими новітніми технологіями. Попереднє біполярне протистояння спиралося перш за все на кількість і якість стратегічного і ядерного озброєння, катастрофічна руйнівна міць якого була гарантом утримання від його використання. Глобальне протистояння XXI століття на додаток до ядерної зброї активно включає у свій арсенал космічні технології, високоточні гіперзвукові бойові системи, технології штучного інтелекту (ШІ), Big Data, бойові біотехнології, безпілотні повітряні та підводні бойові апарати тощо. Відомо, що розробляються технології впливу на енергетичні і екологічні інфраструктури потенційних противників, торгівельні шляхи, інформаційний простір.

Якщо, шукаючи відповідь на питання про причини глобалізації соціальної турбулентності, ми піднімаємося на більш високий рівень соціально-теоретичних узагальнень, то бачимо, що турбулентність виглядає як сутнісна характеристика нового етапу соціального розвитку, «нової сучасності». Різні авторитетні соціальні теоретики пропонують різні її тлумачення. Зигмунт Бауман запропонував поняття «рідкої сучасності», епохи, де соціальні норми, ідентичності та інститути постійно змінюються та стають «рідкими» та нестабільними. Старі соціальні структури непридатні для регулювання соціального життя, цей стан породжує невизначеність, страх і соціальні конфлікти [1]. Теорія структурації Ентоні Гідденса виводить соціальну невизначеність і турбулентність із радикального прискорення соціальних змін, трансформації соціальних ідентичностей, формування нових соціальних реалій [19]. Ульріх Бек у своїй теорії «суспільства ризику» [12] пише про прихід «іншої сучасності» як епохи, коли швидкий технічний розвиток створює нові глобальні непередбачувані ризики, а традиційні інституції (держави, сім'ї, релігія) втрачають свою стабільну роль. Глобальні ризики, за Беком, не обмежуються кордонами країн, впливають на все людство і мають загальнолюдські наслідки. Так, економічні кризи, соціальні і військові конфлікти, кліматичні катаклізми, ядерні аварії, епідемії тощо, виникаючи в тих чи інших регіонах, можуть впливати на ситуації в інших частинах світу. Сучасне суспільство, за Беком, повинно постійно переглядати й переосмислювати власні структури і дії, оскільки в процесі модернізації виникають нові загрози і ризики. Це явище він називає «рефлексивною модернізацією». Через глобальний характер ризиків, Бек вважає, що виникає потреба у нових формах солідарності на міжнародному рівні. Це може бути у вигляді нових інституцій, міжнародних угод та рухів, спрямованих на вирішення таких глобальних проблем, як екологічні загрози або економічна нерівність. У. Бек підкреслює, що традиційні інституції (держава, сім'я, релігія) поступово втрачають здатність контролювати нові соціальні процеси та ризики. Замість цього виникає потреба у нових формах соціальної організації, які можуть забезпечити колективну відповідь на глобальні виклики. Турбулентність виникає через те, що суспільство перебуває в процесі трансформації, переходячи від старих структур до нових. Мануель Кастельс вважає, що соціальна турбулентність не є тимчасовим явищем, а є проявом глибинної структурної трансформації – мережевізації суспільства. Нові інформаційні і комунікаційні технології створюють глобальні економічні, політичні, культурні та соціальні мережі. Такі традиційні соціальні інститути, як держава, національні кордони, транснаціональні корпорації і навіть сім'ї, втрачають свою колишню стійкість, перестають ефективно працювати і соціальне життя стає турбулентним [15].

Глобалізація привела до сильної взаємопов'язаності сучасних суспільств, тому несподівані і неочікувані події, «чорні лебіді» (Н. Талеб) можуть мати непропорційний сильний вплив на хід історії, викликати раптову і масову дестабілізацію, що може призвести до руйнування усталених систем. У книзі «*The Social Engagement of Social Science: A Tavistock Anthology*» [30] соціальна турбулентність розглядається як невід'ємний аспект життя в умовах невизначеності та випадковості. Тому людські суспільства повинні навчитися жити з усвідомленням неминучості непередбачуваних подій, готуючи свої структури до адаптації, а не намагаючись уникнути турбулентності.

Підсумовуючи всі згадані інтерпретації можна впевнено сказати, що глобальна соціальна турбулентність породжується глибоким розривом між трьома фундаментальними вимірами сучасного суспільства – технологічним, соціальним і моральним. Моральний прогрес завжди відставав від прогресу науково-технологічного, але зараз цей розрив досяг вражаючих критичних значень. Маючи у своєму розпорядженні фантастичні результати науково-технічного прогресу (про які йшлося вище), люди завдяки своїй моральній неповноцінності і недорозвиненості обертають їх не на вирішення нагальних проблем, а на насильницьку боротьбу за політичні, релігійні та інші фіктивні амбіції, спотворені ідеї і цілі, на знищення собі подібних у війнах, конфліктах, терористичних актах.

Можна припустити, що загальна соціальна турбулентність опосередковано має також культурне походження і є наслідком поширення постмодерної культури, з її ціннісним і моральним релятивізмом. Постмодернізм впливає на пересічних громадян, на інтелектуалів і політиків, навіть якщо вони ніколи не чули такого терміну. Він скасовує з культурного життя, з інформаційних просторів «метанаративи», які так чи інакше сприяли збереженню соціальної солідарності, він стимулює децентралізацію і фрагментацію

людських спільнот. Виникнення глобальних інформаційних просторів відкрило для постмодерної культурної парадигми широкі можливості хаотичного зіткнення і перемішування різних культурних традицій, їхньої фрагментації і поляризації.

Серед причин посилення і поширення соціальної турбулентності треба згадати цифровізацію суспільства і бурхливий розвиток нових медіа, які називають соціальними, а також цифровими. Розвиток інформаційних технологій та інтернету радикально змінив способи взаємодії і спілкування людей, відкрив фантастичні можливості для їхньої економічної, політичної і соціальної активності, освіти, культурного життя. Проте не можна не помічати і великі загрози, які несе з собою цифровізація. По-перше, вона поширюється нерівномірно, з різним доступом до інформаційних технологій, створює так звану дигітальну нерівність, нові лінії соціальної несправедливості і соціальної напруженості. Вона також інтенсифікує процес оновлення знань, компетентностей і кваліфікацій, задає темпи, яких більшість людей не витримує і опиняється в статусі соціальної другорядності.

Мережеве суспільство створює нову нерівність між тими, хто має доступ до інформації та глобальних мереж, і тими, хто залишається за межами цих систем. Ті, хто не може інтегруватися в глобальні мережі, опиняються у соціальній та економічній ізоляції, що веде до зростання нерівності та соціальної напруженості.

Глобалізація та нові медіа підривають такі традиційні джерела колективної ідентичності, як нації, класи та релігії. Люди починають формувати ідентичності на основі нових, гнучких мережевих зв'язків, що веде до фрагментації суспільства та зростання соціального занепокоєння. Багатьом людям та організаціям складно адаптуватися до швидких змін, породжених мережевими структурами. Це викликає соціальну дезорієнтацію, протести та опір новим формам влади та взаємодії. Мережеві структури підривають владу національних держав та традиційних політичних систем, що призводить до кризи влади та керованості. В умовах глобалізації держави втрачають контроль над економікою та комунікаціями, що породжує політичну та соціальну нестабільність. У мережевому суспільстві швидко розвиваються і впливають на свідомість і поведінку людей соціальні медіа, працюючи завдяки інтернет-технологіям. Вони відкривають нові можливості для соціальної комунікації, спрощують отримання інформації та обмін нею. Проте їхній розвиток (близько 80% населення Землі підключені до них) має й негативні наслідки. Завдяки цьому створюється «ефект надмірності інформації», що само по собі здатно дезорієнтувати людей. може дезорієнтувати суспільство. Ніколас Карр у книзі *«The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains»* [14] зауважує, що необмежений доступ до інформації скорочує здатність людей до глибокої концентрації та критичного аналізу, до відокремлення фактів від маніпуляцій. У світі, де постійно вирують інформаційні бурі, люди відчувають колосальний психологічний тиск. Нескінченні новини, соціальні порівняння, тиск на особисту продуктивність і успіх у соціальних мережах ведуть до зростання тривожності та соціальної напруги, виникає синдром «втомлення від інформації», коли люди більше не здатні сприймати величезні потоки інформації без негативних ментальних змін.

Соціальні медіа поляризують суспільні думки і настрої, створюють так звані «інформаційні бульбашки фільтрів» та «ехо-камери», де люди бачать переважно ту інформацію, яка відповідає їхнім переконанням та симпатіям, відфільтровують альтернативні точки зору. Є дослідження, які показують, що соціальні мережі сприяють радикалізації політичних дискурсів, оскільки надають звучання екстремальним голосам, які в умовах традиційних медіа залишались би маргіналізованими [29]. У соціальних мережах неправда розлітається швидше за правду. Фейкові новини поширюються зі швидкістю вірусу, і ніхто не застрахований від їхнього впливу. Фейк здатен підірвати довіру до урядів, медіа, суспільних інституцій. Сьогодні, в епоху постправди важко зрозуміти, де реальність, а де маніпуляція.

Крім того, соціальні медіа підсилюють настрої обурення, незадоволеності, стають інструментом виводу мас на вулиці, організації колективної протестної поведінки, не тільки конструктивної, але й деструктивної. В мережевому суспільстві під впливом цифрових технологій змінюються характер і роль соціальних рухів. Вони можуть організовуватися швидко та масштабно за рахунок горизонтальних зв'язків і взаємодій без явних лідерів і керівництва. Працює цифрова мобілізація учасників та координації їхніх дій. Вони легко набувають глобальних масштабів, оскільки мережі дозволяють координувати протести незалежно від національних кордонів, у різних країнах та регіонах.

Не можна не сказати і про ту роль, яку соціальні медіа відіграють у радикалізації певних груп населення, поширенні екстремізму і тероризму на глобальному рівні. Вони також активно використовуються в інформаційних війнах. Так, вторгнення РФ в Україну супроводжується активним використанням агресором соціальних мереж для поширення пропаганди та дезінформації, неправдивих даних про ситуацію на фронті, дії української армії, втрати серед військових і цивільних для створення атмосфери страху і невизначеності. Український інформаційний простір останніми роками відчув значний вплив анонімних Telegram-каналів, які стали інструментом для поширення маніпулятивної та фейкової інформації, особливо у політичній сфері. Анонімність таких платформ ускладнює боротьбу з дезінформацією, і багато з цих каналів активно використовуються для впливу на політичні процеси. Боти та

фейкові акаунти часто використовуються для маніпуляції громадською думкою та поширення певних політичних наративів. Вони створюють ілюзію масової підтримки або опозиції певним ідеям, що може значно вплинути на сприйняття суспільних процесів.

Особлива небезпека нових медіа в тому, що можливість висловлюватися і бути широко почутими отримали маси людей, яким нема чого сказати. Соціальні мережі переповнені примітивними, безграмотними судженнями з питань, котрі потребують бодай якоїсь освіти, якоїсь професійної підготовки, елементарного здорового глузду. Мільйони людей посередніх, без належного досвіду та знань, вважають, що мають незаперечне право поділитися зі світом своїми думками, підтримують спільними зусиллями інформаційний простір, наповнений поверхневими оцінками і агресивними емоціями. Маса вторглася в Інтернет і примушує політиків рахуватися з собою. Можливість стереотипно відгукуватися на події сьогодні має кожен, кому під силу обзавестися планшетом або смартфоном.

Все це підсилює соціальну турбулентність, яка наразі створює безліч викликів для суспільства, спричиняючи політичну, економічну та соціальну нестабільність. Вона може підштовхнути до глибоких позитивних трансформацій, але водночас породжує небезпеки, пов'язані з поляризацією, культурними конфліктами та втратами соціальної довіри. Розуміння цих наслідків є важливим для пошуку шляхів подолання турбулентності й побудови стабільного майбутнього.

Наслідки турбулентності для країн, організацій та окремих людей, щоб дуже важко розгледіти вже в силу її невизначеності і непередбачуваності. Можна говорити лише про деякі очевидні подальші тенденції, які потрібно брати до уваги при визначенні державних, соціальних і персональних стратегій життя в турбулентні часи. Серед них зменшення довгострокових інвестицій через загальну невизначеність і нестабільність, уповільнення економічного розвитку, масове скорочення робочих місць, різке збільшення міграційних потоків. Це буде зумовлювати подальше послаблення національних держав, оскільки економічні та політичні процеси виходять за межі національно-державної юрисдикції. Неefективність урядів, традиційних політичних інститутів викликатиме політичні кризи, падіння довіри до традиційних партій і зростання популізму. Розчарування в традиційних політичних і економічних інституціях підштовхує до зростання популістських рухів, які обіцяють прості рішення для складних проблем, які не спрацьовують, а лише посилюють соціальну турбулентність.

Наслідком турбулентності є також радикалізація політичної культури, зростання екстремістських рухів (як правих, так і лівих), призводить до конфліктів і протестів, які часто переходять у насильство.

Глобальні інституції – ООН, МВФ, СОТ та інші міжнародні організації – втрачають здатність адекватно реагувати на такі нові виклики, як військові конфлікти, фінансові кризи, кліматичні потрясіння, некерована міграція та інші. Це посилює почуття недовіри до цих інституцій і посилює непередбачуваність міжнародних подій.

Втрата традиційних ідентичностей (політичних, релігійних, національних, етнічних) породжує невпевненість, розгубленість і сприяє зростанню соціальних рухів, які виступають за збереження традиційних цінностей.

Як пережити турбулентні часи з найменшими втратами, як додати соціальним системам антикрихкості? Ефективним шляхом, на нашу думку, є реформування політичних та економічних інститутів, які повинні стати більш прозорими та підзвітними населенню. Це дозволить знизити рівень незадоволення громадян і зміцнити довіру до влади та громадських інститутів.

Велике значення має підвищення рівня інформаційної грамотності громадян і розвинення культури критичного мислення. В умовах інформаційної турбулентності люди повинні вміти відрізнати правдиву інформацію від дезінформації та бути більш стійкими до маніпуляцій у медійному середовищі.

Важним аспектом стабілізації соціуму є розвиток ефективних механізмів адаптації до змін. Це може включати в себе як реформування соціальних інститутів, так і розвиток нових форм соціальної взаємодії. Наприклад, підтримка освіти та підвищення кваліфікації працівників може сприяти більш успішній адаптації до змін на ринку праці, а заходи щодо інтеграції мігрантів – зниженню соціальної напруги.

Турбулентний стан сучасного суспільства – це виклик, який вимагає осмисленої реакції та розробки стратегій адаптації. Глобалізація, цифровізація, міграційні процеси та політична нестабільність роблять глибокий вплив на соціум, змінюючи його структуру та цінності. Важливо зрозуміти, що турбулентність – це не тільки джерело кризи, але й можливості для розвитку. Соціум повинен навчитися гнучко реагувати на зміни, шукати нові шляхи для укріплення своїх інститутів і подолання невизначеності. У книзі Н. Талеба «Чорний лебідь» дуже цінним є висновок, про те, що соціальні потрясіння не завжди є негативними, що вони можуть сприяти позитивним змінам та інноваціям, відкривати нові можливості розвитку [29]. Досліджуючи соціальну турбулентність, Талеб розробив концепцію «антикрихкості». На протипагу крихким системам, що руйнуються під тиском, антикрихкі системи здатні вигравати від хаосу і турбулентності. Тому соціальні структури можуть бути адаптивними і стійкими до невідомих загроз, якщо вони не лише витримують стрес, але й використовують його для свого вдосконалення [7].

Важко переоцінити значення цих постулатів для нашої країни, яка опинилася в епіцентрі світової турбулентності і має вийти з цієї ситуації оновленою, потужною і здатною до успішного динамічного розвитку. Нам належить зробити велику роботу з реконструкції базових соціальних інститутів і структур, перш за все органів державної влади і місцевого самоврядування, адаптувати їх до умов соціальної турбулентності з найменшими втратами, зробити «антикрихкими», здатними витримувати стресові ситуації і зміцнюватися.

Наразі неможливо окреслити конкретні характеристики і параметри адаптивних інститутів. Важливо зазначити, що їхньою головною особливістю має бути здатність до самостійної зміни своїх структур і функцій, до самореорганізації і самореформування, відповідно до постійних непередбачуваних, непрогнозованих змін соціальних процесів. Створення і підтримка «антикрихкої» системи соціальних інститутів передбачає декілька, на наш погляд, очевидних напрямів. Це децентралізація влади, оскільки в умовах турбулентності централізовані системи стають більш вразливими до кризових явищ. Це дебіюрократизація влади за рахунок цифровізації. Це ефективна боротьба з корупцією з метою підвищення довіри до державних органів, забезпечення прозорих умов розвитку бізнесу та інновацій.

Це реформа публічного управління на засадах гнучкості, яка дозволить швидко приймати і за необхідності переглядати управлінські рішення відповідно до ситуацій, що постійно змінюються. Така реформа передбачає створення на державному рівні інституту кризових менеджерів, фахівців, здатних ефективно діяти в надзвичайних ситуаціях, кризах, в умовах непередбаченості і високих ризиків. Необхідними в турбулентному суспільстві є практики створення адаптивних бюджетів з можливістю оперативного перерозподілу коштів у разі нових викликів і криз. Реформа публічного управління потребує активного використання цифрових технологій для всіх адміністративних послуг, більш ефективної взаємодії громадян з владою.

Для досягнення стану «антикрихкості» необхідна спільна робота політиків, влади, інтелектуалів, громадських діячів і медіа. Інтелектуальна еліта має активно включитися у процес формування в суспільстві культури креативності і інноваційності, створювати і підтримувати платформи для обміну ідеями, науковими знаннями, що стимулюють розвиток нових ініціатив. Необхідні регулярні відкриті публічні обговорення та форуми за участі громадських діячів, науковців та представників влади щодо гострих проблем суспільного життя та їхніх можливих рішень.

Важливо впроваджувати освітні програми для громадян, які навчають їх адаптуватися до змін, ефективно управляти ризиками та кризами, використовувати стресові ситуації для власного зростання. Громадські діячі мають бути рушійною силою змін, медіаторами між державою і суспільством, забезпечувати продуктивний діалог влади і громадян, вони мають ініціювати діалог з владою щодо кризових проблем.

Громадські діячі та засоби масової інформації повинні забезпечити медіапідтримку долатню турбулентності, висвітлювати успішні кейси адаптації до турбулентних умов. У турбулентні часи особливо важливо підтримувати малий та середній бізнес, сприяти розвитку стартапів, підприємництва, інноваційних ініціатив.

Життя в умовах турбулентності ставить завдання і перед громадянами, перш за все щодо їхньої самоосвіти, підвищення кваліфікації і перекваліфікації, навчання впродовж життя. Люди мають чітко усвідомлювати, що такий стиль життя перетворюється з розкоші на необхідність.

Надзвичайно важливе значення в турбулентному соціумі набуває соціальна солідарність. Без постійної підтримки громадян, взаємодопомоги, соціальних ініціатив, волонтерських рухів та проєктів, благодійності, допомоги незахищеним верствам населення суспільство не виживе в епоху перманентних криз. Адаптивність, інновації, гнучкість і соціальна солідарність – це ключові елементи для успішного майбутнього України в умовах змін.

Це лише деякі з практичних кроків українського суспільства для перетворення соціальної турбулентності на можливість оновлення. Ключовим аспектом є взаємодія всіх гравців: держави, політиків, бізнесу, інтелектуалів, медіа та громадян, які разом можуть створити стійкі «антикрихкі» системи, що будуть не тільки адаптуватися до змін, а й активно використовувати їх для успішного розвитку.

Висновки. Соціальна турбулентність стає ключовою характеристикою сучасної епохи, що відзначається глобальною нестабільністю, прискореними змінами та системною невизначеністю. Серед причин соціальної турбулентності дисбаланси глобалізації, зростання соціально-економічної нерівності, криза ліберальної демократії, екологічні катастрофи, цифровізація та інформаційна перенасиченість, масові міграції, ідеологічні конфлікти та глобальні технологічні зрушення. Турбулентність охоплює всі рівні суспільного буття – від глобального до індивідуального, вражаючи не лише політичні та економічні системи, а й культурні ідентичності, психоемоційний стан людини. Вона має не лише руйнівний, а й трансформаційний потенціал, може відкривати можливості для оновлення інституцій, формування гнучкіших і стійкіших систем, розвитку інновацій і суспільної солідарності. Ключова стратегія для подолання турбулентності – не уникнення змін, а свідома побудова структур, які не тільки витримують вплив кризи, а й використовують його для розвитку.

Сучасна соціологія потребує переходу до теорій нелінійного розвитку, що враховують хаос, ризики та непередбачуваність як постійні умови соціального буття. Аналіз соціальної турбулентності потребує поєднання макроаналізу та врахування впливу цифрових технологій як каталізатора турбулентних змін. Подальший розвиток наукових, зокрема соціологічних, досліджень соціальної турбулентності потребує створення більш інтегративних теоретичних моделей, сфокусованих на інституціональних трансформаціях під впливом турбулентних процесів, поглибленого вивчення механізмів адаптації та резильєнтності, розробки можливих стратегій адаптації до турбулентних умов на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях, а також інструментів для «попередження» соціальних криз. В умовах наростаючої глобальної взаємозалежності та прискорення темпів змін глибоке розуміння соціальної турбулентності, підкріплене теоретичними розробками та надійними емпіричними даними, є необхідним для забезпечення сталого та безпечного майбутнього.

Список використаної літератури:

1. Бауман З. *Плинні часи. Життя в добу непевності* / пер. з англ. 2013. Київ: Критика. 176 с.
2. Зубов В. О., Кривега Л. Д. Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 8. С. 66-68.
3. Кубальський О. Н. Сутність та основні виклики соціально-турбулентного простору сучасної цивілізації. *Humanities Studies*. 2022. № 12(89). С. 47-52. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-05>
4. Панченко О. Епоха турбулентності і суспільні метаморфози як фактори ризиків державного управління. *Ефективність державного управління* 2020. Вип. 2 (63). Ч. 1. С. 170-182.
5. Панченко О. Турбулентні соціально-психологічні виклики в системі державного управління інформаційною безпекою. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 1(68). С. 210-217.
6. Талеб Н. Н. *Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті* / пер. з англ. Микола Климчук. 2017. Київ: Наш Формат. 392 с. ISBN 978-617-7279-56-2.
7. Талеб Н. Н. *Антикрихіткість. Про (не)вразливе у реальному житті* / пер. з англ. Микола Климчук. 2018. Київ: Наш Формат. 408 с. ISBN 978-617-7388-93-6.
8. Шульга М. *Збій соціальної матриці: монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України. 2018. 284 с.
9. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
10. Ansell, C., Sørensen, E., Torfing, J., & Trondal, J. (2024). *Robust Governance in Turbulent Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
12. Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
13. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W.W. Norton & Company.
14. Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W.W. Norton & Company.
15. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
16. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
17. Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
18. Gaddis, J. L. (1992). *The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsideration, Provocations*. New York: Oxford University Press.
19. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
20. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
21. Hoffman, F.G. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
22. Kubalskyi, O. (2022). 'Social Turbulence as the Scientific Phenomenon: Operational and Strategic Change' *Philosophy and Cosmology*, 29, pp.17-25. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/29/2>
23. Margetts, H., John, P., Hale, S., & Yasserli, T. (2024). *Political Turbulence: How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc773c7>
24. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin Press.
25. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
26. Prigogine, I., & Stengers, I. (1984). *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. New York: Bantam Books.
27. Stiglitz, J. E. (2010). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W.W. Norton & Company.
28. Sunstein, C.R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press.
29. Taleb, N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.
30. The Social Engagement of Social Science: A Tavistock Anthology (Volume III: The Socio-Ecological Perspective) (1997). Trist, Eric, Emery, Fred, Murray Hugh editors. University of Pennsylvania Press.
31. Walker, B., & Salt, D. (2006). *Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*. Washington: Island Press.

Отримано 28.04.2024

Прийнято до друку 25.05.2024

SOCIAL TURBULENCE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

Bakirov Vil – Doctor of Sociological Science, Full Professor, Academition of National Academy of Science of Ukraine, Professor of the Department of Applied Sociology Sociology and Social Communication, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: bakirov.vil@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5110-3403>

In the article, a sociological analysis of the phenomenon of social turbulence is carried out as a key characteristic of the contemporary epoch of global instability, uncertainty, and accelerated changes. Such key factors of scholarly attention to the phenomenon of social turbulence are determined as its total and permanent character, the depth and scale of destructive influences, and penetration into all levels of societal life. Emphasis is placed on the necessity of identification and classification of diverse manifestations and dimensions of social turbulence in various spheres of societal life; investigation of endogenous (internal) and exogenous (external) factors causing and intensifying turbulent processes; forecasting and assessment of socioeconomic, sociocultural, and sociopsychological consequences of turbulence in short-term and long-term perspectives. An analysis of scientific studies of social turbulence is carried out, the results of which are presented in the works of such well-known Western and domestic researchers as E. Trist, U. Beck, E. Giddens, Z. Bauman, M. Castells, I. Prigogine, I. Stengers, O. Kubalskyi, O. Panchenko, V. Zubov, L. Kryveha, and others. It is noted that the article's purpose is the determination of the main factors causing and intensifying turbulent processes and their consequences, as well as the substantiation of the scientific and practical expediency of developing innovative strategies of social response, risk management, and enhancing the capacity of institutions, communities, and individual individuals to adapt to conditions of permanent turbulence. Social turbulence is considered not only as a metaphor but as a conceptual research instrument of crisis transformations of social structures (social institutions, social groups, communities, etc.), norms, and collective identities. Emphasis is placed on the fact that in the XXI century, turbulence acquires a systemic, permanent, and global character, ceasing to be an exception and transforming into a background characteristic of contemporaneity. Focus is concentrated on the analysis of deep causes, scales, and consequences of social turbulence, emphasis being placed on such of them as intensification of globalizational imbalances, growth of socioeconomic inequality, ecological crises, mass migration processes, crisis of democracy, digital revolution, and informational disorientation. An authorial vision of social turbulence as an ambivalent process combining threats and opportunities, chaos and order, destruction and restoration is proposed. It is emphasized that such an approach to interpreting social turbulence creates a foundation for interdisciplinary dialogue and the formation of effective adaptation strategies necessary for survival and development in a world of constant changes. Particular attention is devoted to the Ukrainian context as a space of extreme turbulence, where new models of social resilience are forming.

Keywords: social turbulence, social instability, global transformations, new modernity, uncertainty, network society, antifragility, institutional adaptation, information overload, new media, crisis of democracy, cultural fragmentation, crisis of identity.

References:

1. Bauman, Z. (2013) *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty* / transl. from English. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]
2. Zubov, V. O., Kryveha, L. D. (2015) 'Social Turbulence as the Basis for Changes in the Worldview Attitudes of Modern Individuals' *Current Issues in Philosophy and Sociology*, 8, pp. 66-68 [in Ukrainian]
3. Kubalskyi, O. N. (2022) 'The Essence and Key Challenges of the Socially Turbulent Space of Modern Civilization' *Humanities Studies*, 12(89), pp. 47-52. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-05> [in Ukrainian]
4. Panchenko, O. (2020) 'The Age of Turbulence and Societal Metamorphoses as Risk Factors in Public Administration' *Public Administration Efficiency*, 2 (63), Pt. 1, pp. 170-182 [in Ukrainian]
5. Panchenko, O. (2020) 'Turbulent Socio-Psychological Challenges in the Public Administration of Information Security' *Theory and Practice of Public Administration*, 1(68), pp. 210-217 [in Ukrainian]
6. Taleb, N. N. (2017) *The Black Swan. About the (Im)probable in Real Life* / transl. Mykola Klymchuk, Kyiv: Nash Format [in Ukrainian]
7. Taleb, N. N. (2018) *Antifragile. About the (In)vulnerable in Real Life* / transl. Mykola Klymchuk, Kyiv: Nash Format [in Ukrainian]
8. Shulha, M. (2018) *Malfunction of the Social Matrix: Monograph*. Kyiv: Institute of Sociology of NAS of Ukraine [in Ukrainian]
9. Acemoglu, D., Robinson, J. A. (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
10. Ansell, C., Sørensen, E., Torfing, J., Trondal, J. (2024) *Robust Governance in Turbulent Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Appadurai, A. (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
12. Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
13. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014) *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W.W. Norton & Company.
14. Carr, N. (2010) *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W.W. Norton & Company.
15. Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
16. Castells, M. (2009) *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
17. Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
18. Gaddis, J. L. (1992) *The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsideration, Provocations*. New York: Oxford University Press.
19. Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

20. Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
21. Hoffman, F. G. (2007) *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
22. Kubalskyi, O. (2022) 'Social Turbulence as the Scientific Phenomenon: Operational and Strategic Change' *Philosophy and Cosmology*. 29, pp. 17-25 DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/29/2>
23. Margetts, H., John, P., Hale, S., Yasseri, T. (2024) *Political Turbulence: How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc773c7>
24. Pariser, E. (2011) *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin Press.
25. Piketty, T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
26. Prigogine, I., Stengers, I. (1984) *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. New York: Bantam Books.
27. Stiglitz, J. E. (2010) *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W.W. Norton & Company.
28. Sunstein, C. R. (2017) *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press.
29. Taleb, N. N. (2007) *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.
30. Trist, E., Emery, F., Murray, H. (eds.) (1997) *The Social Engagement of Social Science: A Tavistock Anthology (Volume III: The Socio-Ecological Perspective)*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
31. Walker, B., Salt, D. (2006) *Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*. Washington: Island Press.

Received 28.04.2024

Accepted 25.05.2024
